

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(TEFSİR) ANABİLİM DALI

MEKKÎ SURELERDE HOŞGÖRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANKARA 2009

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(TEFSİR) ANABİLİM DALI

MEKKİ SURELERDE HOŞGÖRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

TEZİ HAZIRLAYAN

İclal EKİNCİ

ANKARA 2009

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(TEFSİR ANABİLİM DALI)

MEKKİ SURELERDE HOŞGÖRÜ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

imza

.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi:

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

HOŞGÖRÜ KELİMESİNİN ÇERÇEVESİ

A.HOŞGÖRÜ KELİMESİNİN ETİMOLOJİK ANALİZİ VE ANLAMI	7
B.HOŞGÖRÜ İLE EŞANLAM ÇAĞRIŞTIRAN BAZI KELİMELER	8
1.Müsamaha	8
2.Tolerans	8
3.Tesamuh	9
C.HOŞGÖRÜNÜN MAHİYETİ VE BENZER KELİMELERLE İLİŞKİSİ.....	10

İKİNCİ BÖLÜM
MEKKİ SURELERDE HOŞGÖRÜ

A.MEKKİ-MEDENİ TANIMI VE KUR'AN'DA MEKKİ-MEDENİ SURE AYRIMI	16
1. Mekki ve Medeni Sureleri Bilmenin Faydaları.....	19
2. Mekki Surelerin Genel Özellikleri	20
a. Mekki Surelerin Lafzi Özellikleri	21
b. Mekki Surelerin Muhteva Özellikleri	22
3. Mekki Surelerin Tasnifi	23
B)MEKKİ SURELERDE HOŞGÖRÜ VE ANLAM ALANINA GİREN KELİMELER	25
1-Vahyin Başlangıcı - Habeşistan'a Hicret Döneminde İnen Surelerde Hoşgörü	28
2- Habeşistan'a Hicret - Miraç Döneminde İnen Surelerde Hoşgörü	33
3- Miraç – Medine'ye Hicret Döneminde İnen Surelerde Hoşgörü.....	35
C) MEKKİ SURELERDE HOŞGÖRÜ İLE İLGİLİ KELİMELERLE OLUŞAN ANLAM ÖRGÜSÜ	42
D)MEKKE DÖNEMİNDE HZ.PEYGAMBER VE HOŞGÖRÜ	44
SONUÇ	49
KAYNAKÇA	51
ÖZET	54
SUMMARY	55

KISALTMALAR

a.g.e. : Adigeçen eser

a.s : Aleyhi's-Selam

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Haz: hazırlayan

Hz. : Hazreti

md. : Madde

r.a : Radıyallahu anh

s. : Sayfa

s.a.v : Sallallâhu Aleyhi ve Selem

thk. : Tahkik eden

tsz. : Tarihsiz, baskı tarihi yok

y.y. : Yayım yeri yok

ÖNSÖZ

Varoluşundan bu yana kendisi hakkında zihninde pek çok soru işaretleri bulunan insanoğlu, bu sorularına cevap olan ilahi vahyin rehberliğinde; sağih, sağlam ve sağlıklı tutum ve davranışlarla varlığını doğru bir şekilde anlamlandırabilmiştir. Varlığını doğru şekilde anlamlandıran insanoğlu, diğer varlıkları da ilahi vahyin kendisine sunduğu bakış açısıyla değerlendirerek, doğru değerlerle, toplumsal hayatında mutlu ve hoşgörü temelli bir hayatı başarmış olacaktır.

İnsan ve oluşturduğu toplumun zamanla değiştiiği, farklılıkların birlikteliğinin her geçen gün arttığı gerçeği göz önüne alındığında ise insanın ve toplumun ihtiyaçlarının, isteklerinin, karşılıklı ilişkilerinin ve ilahi vahiyle kurdukları ilişkinin değerışmesinin de kaçınılmaz olduğu görülmektedir. İnsanlar arası ilişkilerde ilahi vahiyle hayatı anlamlandırmayı esas alan bireyler, bu değerışim akışına karşı yüksek değerlerini hayata katarak var olacaktır. Bu da hem bireysel, hem de toplumsal huzur ve mutluluk demektir.

Ana yapısını tevhid inancının oluşturduğu Kur'ani dünya görüşünde, varlık dünyasının merkezinde yer alan, Allah'ın yarattığı en değerli ve üstün varlık olan insan (İsra, 17/70) başıboş bırakılmamış (Kıyamet,75/36), doğumu ve ölümü arasında geçen süreçte imtihana tabi tutulmuştur.(Mülk,67/2)

Yüce Allah, varlıkların en mükemmeli ve en üstünü olarak yarattığı (İsra,17/70) insana; akıl (Maide,5/100), irade (Al-i İmran,3/145) gibi yeteneklerin yanı sıra doğru yolu gösteren bir rehber (Bakara,2/185) ve bu rehberin uygulayıcısı konumunda örnek bir peygamber göndererek (Nisa,4/165) imtihanı anlamlı kılmıştır.

Bu imtihan sürecinde başarılı olmanın şartlarından birisi de toplum içinde yaşamını devam ettiren insanın, sahip olduğu değerleri insanlar arası ilişkilerde doğru şekilde yansıtabilmesidir. Hoşgörü de ilahi vahyin yüksek değerlerinden kaynağını alan bir tutum olup araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Tezimizde hoşgörü kavramının içini doğru bir şekilde doldurmaya çalışarak, Mekki Surelerdeki yerini belirleyip, Hz. Peygamber'in bu konudaki örnek tutumunu inceleyeceğiz.

Tez çalışmam boyunca fikirleriyle bana yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu ile tezin oluşumu süresince desteğini esirgemeyen eşim Fatih Ekinci ve anne ve babama teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Toplumsal bir varlık olan insan, toplum içinde yaşarken diğer bütün varlıklarla ve özellikle de diğer insanlarla olan ilişkilerinde birtakım ilkelere uymak zorundadır. Toplumsal düzenin varlığı ve devamı, sağlıklı ve dengeli bir toplum için insanların bu ilkelere önem vermesi gerekmektedir. Hoşgörü de bu ilkelerin içinde yer alan ve insan yaşamının hemen her noktasıyla ilgili olduğu belirtilen kelimelerden biridir.

Toplumsal yaşam sürecinde, toplumsal barışın temini için, bütün insanlar tarafından benimsenmesi gereken bir unsur olan hoşgörünün; temel hedefi insanların barışı ve mutluluğu olan Kur'an bağlamında temellendirilmesi de büyük bir önem arz etmektedir.

Günümüzde, gerekliliği yadsınamayacak olan hoşgörü kavramını olması gerektiği şekilde tanımlamanın, İslam dininde hangi motivasyonlardan kaynaklandığını ve İlahi Vahyin belirli bir bölümünde ne şekilde yer aldığını ortaya koymanın lüzumu; Kur'an'ın hoşgörü ilkesinden uzak olduğunu iddia edenlerin karşısında kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

İnsanın olduğu her yerde ve her dönemde farklılıklar söz konusu olmuştur. Nitekim farklılık insanın yaratılışında vardır. Bu duruma şu ayet de işaret etmektedir:

“ O'nun ayetlerinden biri de göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için ibretler vardır” (Rum, 30/22)

Farklılığın olduğu yerde ise birlikte yaşamayı kolaylaştıran birtakım değerlere ihtiyaç vardır. Hoşgörü de, farklılıkların birlikte olmasını sağlayan değerlerden kaynaklanan bir tutumdur.

Bu noktalardan hareketle çalışmamızda; farklı disiplinlerde farklı Őekillerde temellendirilen hoşgörü kelimesinin tanımı, Mekkî surelerde kelimenin karşılığı ve destekleyicisi olabileceğini dűřündüğümüz kelimelerin geçtiği ayetlerin değerlendirilmesi ve Mekki sureler bağlamında ve Hz. Peygamber örnekliğinde o dönemdeki yansımalarını konu edinmekteyiz.

B.ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Sosyal yaşama ait değer belirten kelimelerin ileri farklı bakış açılarıyla farklı Őekillerde doldurulabilmektedir. Bu kelimelerden biri olan hoşgörü de çeşitli spekülasyonlara müsait bir durumdadır. Çalışmamızda, üzerinde ittifak edilen bir tanımı olmayan kelimenin bilimsel tahlilini yapmayı ve onu destekleyen değerlerle Kur'ani açıdan temellendirmeyi yararlı görmekteyiz. Çalışmamız öncelikle söz konusu kelimeyi etimolojik açıdan değerlendirip bu değerlendirmeye bağlı kalarak, Mekkî surelerde kelimenin karşılığı olabilecek Arapça kelimeleri ortaya koymayı, kelimeyi destekleyen ve arka planını oluşturan İslami değerlerin bu surelerde nasıl yer aldığını ve hoşgörünün bu surelerin indirildiği dönemde bulunduğu pratik karşılığı Hz. Peygamber örneğiyle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmamızın sınırlarını oluşturan vahyin Mekke dönemi, toplumsal farklılıkların olduğu, yeni bir inancın doğduğu ve her yönüyle toplumsal bir değişimin yaşandığı on üç yıllık bir dönemdir.

Bu dönemi incelerken, Kur'an'daki sureleri tarihlendirme konusundaki geleneksel görüş olan Mekki sure, Medeni sure ayırımına bağlı kalmakla birlikte Mekke dönemini kendi içinde alt bölümlere ayırarak incelemenin faydalı olacağı kanaatini benimsedik.

Çünkü Mekki nüzul süreci her yılında aynı olay ve durumların yaşandığı bir süreç değildir. Bu süreçte gerçekleşen olaylarla ayetlerin bağlantısını kurmak ve nüzul tarihine vakıf olmak açısından Mekki sureleri alt bölümlere ayırmak gereklidir. Bu sebeple hoşgörü kelimesini ve onu destekleyip besleyen kelimeleri bu alt bölümler içinde geçen surelerin çerçevesinde inceleyeceğiz.

Bu inceleme yöntemi 19. yüzyılda Theodor Nöldeke, William Muir, Hubert Grimme gibi birkaç müsteşrik tarafından da Kur'an kronolojisini araştırırken kullanmıştır.¹

Subhi Salih de, Mekki sureleri başlangıç, ara ve son dönemde inen sureler şeklinde ayırmanın gerekliliği üzerinde durmuş ve bunu yaparken sahih rivayetlere bağlı kalındığı sürece faydalı olacağını belirtmiştir.²

Mekke dönemini kendi içinde birkaç bölüme ayıran araştırmacılar vardır. Biz tezimizde Abdülmüteal es-Saidi'nin yapmış olduğu tasnifi kullanmayı tercih ettik ve bu tasnifin içerisini İzzet Derveze'nin nüzul sıralamasını esas alarak doldurduk. Çünkü Saidi, Mekke dönemini kendi içinde daha kapsamlı inceleyebilmek için, Hz.

---

¹, W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, s.130-135; Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*, trc. Mehmet Said Şimşek, Hibaş Yay., tsz., s.142.

² Subhi es-Salih, *Kur'an İlimleri*, trc. Mehmet Said Şimşek, Hibaş Yay., tsz., s.137

Peygamber'in yaşamında açıkça etkisi bulunan olayları dikkate alarak bu dönemi; Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicrete kadar olan dönemde, Habeşistan'dan hicretten Miraç olayına kadar geçen dönemde ve Miraç olayından Medine'ye hicret arasındaki dönemde inen sureler olmak üzere üçe ayırmıştır.³

Mekke dönemi dikkatle incelendiğinde, es-Saidi tasnifinin temelini oluşturan hadiselerin gerçekten de değişime yol açan olaylar olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Mekki surelerde hoşgörüyü incelerken bu dönemde inen sureleri bu şekilde tasnif etmeyi konumuz açısından uygun mütalaa etmekteyiz. Bu tasnifin içinde yer alan sureleri, İzzet Derveze'nin nüzul sıralamasına göre zikretmemizin sebepleri ise:

- Derveze, kendisine kadar ulaşan araştırma ve rivayetleri Kur'an ışığında değerlendirmeye tabi tutarak nüzul sırasına dayalı bir sure listesi oluşturmuştur.
- Hz.Peygamber'in hayatını da en sağlam kaynak olan Kur'an'a dayanarak kapsamlı bir şekilde yeniden yazmıştır.

Toplumsal yaşamda insanlar arası iletişimde önemli bir rol oynayan hoşgörüden kaynaklanan sorunlara çözüm önerileri sunmanın amaçlarımız dahilinde olmadığını, çalışmamızda tefsir disiplinin deskriptif özelliğine bağlı kalacağımızı belirtmek istiyoruz. Bundan dolayı Mekki süreçte hoşgörünün resmini ayetlerden yola çıkarak çizmeye çalıştık; ancak hüküm koymadık.

Hoşgörü kelimesinin incelenmesinde Ömer Aslan'ın "*Kur'an ve Hoşgörü*" adlı çalışmasını temel aldık. Aslan, bu çalışmasında Kur'an'ın genelinde hoşgörünün

---

³ Abdülmüteal es-Saidi, *Edebi Mesaj Kur'an*, trc. Hüseyin Elmalı, Yeni Akademi Yay., İzmir 2006, s.68-70.

yerini belirlemeye çalışırken; diyalog, uzlaşma vb. kavramların sıkça zikredilmesine karşılık hoşgörüyü Kur'an perspektifinde temellendirmeyi amaç edinmiş ve bu bağlamda felsefe ve psikoloji bilimlerinden faydalanmıştır. Ayrıca çalışmada sosyal yaşamda, insanlar arası iletişim eksikliğinden kaynaklanan problemlere Kur'an'dan kaynaklı çözümler sunulması amaçlanmıştır. Ancak biz, yukarıda da belirttiğimiz gibi biz hoşgörüyü incelerken, tefsir alanının yöntemi gereği olarak Mekke dönemiyle sınırlandırdığımız alanda, ayetler bağlamında var olanı ortaya koymaya çalıştık. Konuyu güncel değerlere atıf yaparak değerlendirmedik.

Tolerans kelimesinin tarihi arka planı incelenirken bu konuda Türkçe olarak hazırlanmış tek detaylı çalışma olan Hüseyin Batuhan'ın "*Semiyotik, Fanatizm ve Tolerans*" adlı kitabından faydalandık. Yazar bu eserde, toleransın tarih içinde gelişimine ve tolerans konusundaki çeşitli felsefi fikirlere yer vermiştir. Mekki süreçte Allah-insan, insan-insan ve insan-çevre ilişkisinde olması gereken tutumun adının doğru belirlenmesinde eserden yararlandık.

Tezimizin birinci bölümünün sonunda, tolerans ve hoşgörü kelimelerinin mahiyetlerinin farklı olduğu sonucuna ulaştığımız için, İngilizce yaptığımız özetle de hoşgörü kelimesini kullandık.

Konumuz ile ilgili olarak Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri alanında Yasemin Ölmez Atalay'ın hazırladığı "*Felsefi Açıdan Tolerans ve Hoşgörü*" adlı çalışmadan da yararlanılmıştır. Bu çalışmada da yazar, tolerans ve hoşgörü kelimeleri arasındaki ilişkiyi tarihi seyir içinde ele almış ve daha çok toleransla ilgili felsefi argümanlar üzerinde durmuştur. Hoşgörünün ne olduğu ve ne olmadığı konusunda bu çalışma da yol gösterici olmuştur.

Yoğunlaşmamız Kur'an ve özelde Mekki sureler üzerinde olmakla birlikte hoşgörü ve hoşgörü ile eşanlam çağrıştıran bazı kelimelerle ilgili sözlük taramaları yapılmıştır. Herkes tarafından farklı anlaşılıp, kullanılan bu kelimelerin içlerinin doğru olarak doldurulabilmesi için Türkçe sözlüklerden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HOŞGÖRÜ KELİMESİNİN ÇERÇEVESİ

Anlamın sağlıklı olması açısından kelimelerin kökenleri ve ortaya çıkmalarını sağlayan olgular önemlidir. Bu bağlamda hoşgörü kelimesinin kökeni ve nasıl ortaya çıktığını belirlemek de doğru anlayıp, doğru kullanmak için zorunluluk arz etmektedir.

A. Hoşgörü Kelimesinin Etimolojik Analizi ve Anlamı

Hoşgörü sözcüğü, Farsça bir sıfat olan iyi, tatlı, duygu okşayan, zevk veren, ilgi uyandıran, beğenilen ve latif anlamındaki “hoş / huş” sözcüğü ile Türkçe bir fiil olan görmekten “görü” sözcüğünün bir araya getirilmesiyle oluşan bileşik bir kelimedir.⁴

Sözlüklerde müsamaha ve tolerans ile eş anlamlı olarak gösterilen hoşgörü, her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu olarak anlamlandırılmıştır.⁵

Felsefi bir terim olarak ise ilk anlamı: “Başkalarının düşünce ve kanılarını hoş görme, onların da geçerliliklerine karşı tepki göstermeme”, ikinci olarak “Başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmesini ve düşüncelerine göre yaşamasını hoş görme tutumu” olarak verilmekte ve batı dünyasında özellikle 16. yüzyıldan beri din baskısından kurtulmayla dinsel sorunlar karşısında hoşgörünün başladığı belirtilmiştir.⁶

---

⁴ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1995, s.327.

⁵ D.Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara 1982, s.429; *TDK, Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, I, s.1005

⁶ Prof. Dr. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1994, s.96

B. Hoşgörü ile Eşanlam Çağrıştıran Bazı Kelimeler

1. Müsamaha

Etimolojik yönden Arapça olan Müsamaha ve Latince olan tolerans kavramları hoşgörü ile eşanlamlı olarak sözlüklerde yer almaktadır.⁷

Müsamaha kolaylık göstermek, yumuşak davranmak, hatayı görmezlikten gelmek⁸, aldırış etmemek ve savsaklamak⁹ manasındadır.

Müsamaha kelimesi, aynı kökten gelen tesamuh ve semaha ile birlikte ahlak terimi olarak insanlara yükümlülükler konusunda kolaylık göstermeyi, toplumsal yapıyı sarsıcı mahiyette olmayan hata ve kusurları hoş görmeyi, çeşitli düşünce, inanç ve davranışları özgürce dile getirmeyi ifade eder.¹⁰

Buna göre müsamaha kelimesinin hoş görmeyi içermekle birlikte hoşgörüden farklı olarak aldırış etmeme, savsaklama gibi tutumları da içerdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca müsamaha kelimesi mufaale vezninde olup, bu vezin Arapça'da bir fiil karşılıklı, iki yönlü olarak gerçekleştirilmeyi ifade eder. Müsamaha kelimesi, ileride inceleyeceğimiz tolerans ve hoşgörü kelimeleri ile de birebir örtüşmemekle birlikte hoşgörü kelimesine anlamca daha yakın görünmektedir.

2. Tolerans

Tolerans sözcüğü, Türkçe'ye Fransızca'dan geçmiş olan ve İngilizce'de de kullanılan bir sözcüktür.¹¹ Latince "dayanmak, katlanmak, tahammül etmek,

---

⁷ D.Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara 1982, s.429; TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, I,s.1005

⁸ Ebu'l-Feyz Murtaza b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebidi, *Tacu'l-Arus*, IV, s.664

⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1993, s.738

¹⁰ DİA, XXXII, s.71

¹¹ Melih Yürüşen, *Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, YKY, İstanbul 1996, s.17.

çekmek” gibi anlamlara gelen “tolerare” fiilinden türeyen¹² tolerans sözcüğünün Türkçe sözlüklerdeki karşılığı müsamaha ve hoşgörüdür.¹³

Hançerlioğlu'nun Felsefe Sözlüğü'nde tolerans: “kendi düşünce ve inançlarına karşıt bulunan düşünce ve inançlara katlanma, onlara tepki göstermeme” olarak tanımlanmıştır.¹⁴

Diyanet Ansiklopedisi, tolerans için “kötü yahut yanlış olanı hedef almaktan ve karşı güç kullanmaktan bilerek vazgeçme prensibi” demiştir.¹⁵

Kelimenin Arapça karşılığı “tesamuh”tür.¹⁶

3. Tesamuh

Geniş ve bol olmak anlamıyla tesamuh sözcüğü; müsamaha etme, hoş görme, dikkatsiz ve kayıtsız davranma, kolaylaştırma, esneklik ve tolerans anlamında bir kelime olup; karşılıklı anlayış, hoşgörü, yapılması gereken herhangi bir şeyi nezaketen terk etmek, yapmamak, bir şeyi hafife ve basite almak, basitleştirmek ve inanç açısından başkalarının inançlarına saygı göstermek anlamlarına gelmektedir.¹⁷

Arap edebiyatı ve düşüncesinde hoşgörü anlayışı tesamuh kelimesiyle ifade edilmektedir. Ancak bu kavramın “dikkatsiz davranmak, kayıtsız kalmak, katlanmak” gibi hoşgörünün anlam alanı dışında farklı anlamlara geldiği görülmektedir.¹⁸

---

¹² www.babylon.com (Latin Dictionary)

¹³ TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, I, s.986

¹⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, II, s.338

¹⁵ DİA, XXXII, Müsamaha md., s.74

¹⁶ Hüseyin Batuhan, *Batıda Tolerans Fikrinin Gelişmesi*, Anıl Yayınevi, İstanbul 1959, s.25

¹⁷ Ömer Aslan, *Kur'an ve Hoşgörü*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, s.44-45

¹⁸ Ömer Aslan, *Kur'an ve Hoşgörü*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, s.46

Arapça'da müsamaha kelimesi ile aynı kökten olan bu kelimenin vezni farklıdır. Dolayısıyla müsamaha kelimesiyle birebir örtüşmez.

Türk kültüründeki hoşgörü kelimesi, Arap kültüründe tesamuh kelimesi ile karşılanmaktadır.¹⁹ Bu nokta bize Mekki surelerde hoşgörüyü incelemede yardımcı olacaktır.

Tesamuh ve müsamaha kavramlarının hoşgörü kavramını bir ölçüde karşıladığı; ancak tolerans kavramının hoşgörü kavramını birebir karşılamayıp farklı bir arka plana sahip olduğu söylenilebilir.

C.Hoşgörünün Mahiyeti ve Benzer Kelimelerle İlişkisi

Türkçe'deki hoşgörü sözcüğünün etimolojik analizi, tolerans sözcüğünün kendiliğinden ifade ettiği katlanma/tahammül etme boyutunu içermemektedir.²⁰

Tolerans her ne kadar günümüzde olumlu bir vurguya sahip ise de genellikle kötü veya olumsuz bir durum karşısında “tahammül etme, taviz verme, felaketlere katlanma, sıkıntı çekme” anlamında pasif bir tutumu ifade etmektedir.²¹

Tolerans kelimesini ele alanlar toleransın olumlu ve olumsuz şekillerinden bahsederken katlanma ve hoş görme unsurlarından bahsetmektedirler. Hoşgörü burada toleransın bir unsuru olarak ele alınmaktadır.

Hüseyin Batuhan, toleransın başkalık, katlanma ve hoşgörü unsurlarını içerdiğini ve hoşgörü unsuruyla toleransın pozitif bir duygu belirttiğini söylemektedir.²² Ayrıca batıda ortaya çıkan tolerans kelimesinin tarihi süreç içinde farklı anlamlar kazandığını ve içeriğinin değiştiğini; ancak temelinde “göz

¹⁹ Ömer Aslan, *Kur'an ve Hoşgörü*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, s.44

²⁰ Melih Yürüşen, *Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, YKY, İstanbul 1996, s.18

²¹ DİA, XXXII, Müsamaha md.

²² Hüseyin Batuhan, *Batıda Tolerans Fikrinin Gelişmesi*, İstanbul 1959, s.27

yumma”nın yer aldığı bu kavramın tarih içinde bu özelliğiyle var olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Tarihte bu göz yumanın iki ana biçimine rastlıyoruz.1)Şartlı hürlük anlamında tolerans; İlkçağ Yunan –Roma dünyasında olduğu gibi. Burada devlet ulus-tanrılarını saymak ve kultus’a katılmak şartıyla, yabancı din ve kultus’ların varlığına göz yumar; yalnız bu göz yumma pozitif bir toleranstır, çünkü sözü geçen şart altında yabancı din ve kultuslar devletten eşit muamele görürler.2)Eksik, sınırlı ve geri alınabilir bir hak olarak tolerans. Din ögürlüğü tam bir haksızlıkta, tolerans salt bir tavizdir, yani istemeye istemeye, herhangi bir mecburiyet altında, Katoliklerin pek sevdiği bir deyimle, “daha büyük bir kötülüğü önlemek maksadıyla” tanınan bir haktır. Buna negatif anlamda tolerans da diyebiliriz. Bu anlamda tolerans kavramı Reformation çağında ortaya çıkıyor. Reformationla birlikte ortaçağın tek Hıristiyan kültürü yıkılıp yerine birbiriyle savaşan inançlar geçince, “aynı toplum içinde başka dinlere müsaade edilebilir mi?”sorusuna cevap vermek mecburiyeti duyulacaktır. Ortaçağın “bir toplumda tek din” düşüncesine inatla bağlı kalan Batı devletleri bir zaman sonra bu inatlarının kendilerine pek pahalıya mal olduğunu, ardı arkası kesilmez din savaşlarının toplum düzenini altüst ettiğini, siyasi güvenliği temellerinden sarstığını görünce, bir “uzlaşma”(compromis) yolu aramışlar, sonunda resmi dine aykırı inançlara “bir dereceye kadar” ve çeşitli sınırlandırmalarla “göz yummak” zorunda kalmışlardır. Bu bakımdan hürlük sürekli bir barışsa, tolerans bırakışma(mütareke) gibi bir şeydir.²³

Tolerans kelimesi, felsefi bir kelime olarak 15. yüzyılda Nicolaus Cusanus tarafından De Fidei adlı yapıtında ileri sürülmüştür. Ancak toleransın bir

---

²³ Hüseyin Batuhan, *Batıda Tolerans Fikrinin Gelişmesi*, İstanbul 1959, s.30-31

problem olarak geniş biçimde ele alındığı dönem 16. yüzyılda Katolik ve Protestan mezhepleri arasında meydana gelen Otuz Yıl Savaşlarını (1618-1648) takip eden dönemdir. Kelimeyi ünlendiren ise 16. yüzyılın ilk yıllarında ünlü “Ütopya”nın yazarı İngiliz düşünür ve devlet adamı Thomas More'dur.²⁴

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere tolerans, batı medeniyetinde on altıncı yüzyıldaki farklı inançların çatışmalarından dolayı ortaya çıkan ve zamanla içeriği olumlu bir anlama doğru değişen bir kelimedir.

Toleransın mahiyetinde fitrattan sapma, kınama, güç, tahammül, katlanma ve içsel bir rahatsızlık duyma, reddetmeme, toplumsal barışı amaçlama gibi unsurlar olduğu da ifade edilmektedir.²⁵

Ayrıca toleransın din alanında ortaya çıktığını; ancak günümüzde toleransın insan ilişkilerinin tüm boyutlarında kullanılan bir kelime olduğunu görmekteyiz.

Hoşgörü kelimesinin etimolojik açıdan tolerans kelimesi kadar köklü bir tarihi olmamakla birlikte, tolerans kelimesinin son zamanlarda kazandığı olumlu anlamla bile hoşgörü kavramının kültürümüzdeki zengin içeriğine ulaşamadığı bir gerçektir.

Hoşgörü sözcüğü on üçüncü yüzyıl tasavvufuyla güncelleşmeye başlamış ve bugünkü terimleşmiş şekli ise son yüzyıllarda ve özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir.²⁶

Hoşgörü ve tolerans kelimelerinin tarihi, sosyolojik ve kültürel arka planlarının farklı olduğunu görmekteyiz. Tolerans, batıda din savaşlarının,

---

²⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, II, s.338

²⁵ Ömer Aslan, *Kur'an ve Hoşgörü*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, s.56-57

²⁶ Ömer Aslan, *Kur'an ve Hoşgörü*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, s.44-45

farklılıklara tahammülsüzlüğün sonucu ortaya çıkmışken; hoşgörünün arkasında olumsuz etkenler görünmemektedir.

Hoşgörünün mahiyeti hakkında ise Ömer Aslan şu tespitleri yapmıştır²⁷:

- Hoşgörüyle ilgili olgunun, hoş görülen her form ve değer için belli bir ehemmiyete sahip olması gerekir.
- Hoşgörü insanları derinden ilgilendiren meselelerde olmalıdır.
- Hoşgörüde, mevcut olgunun varlığını kabul etme duygusunun bulunması şarttır.
- Benimsenme söz konusu olmasa da, hoşgörüde farklı anlayış, düşünce inanç ve yaşantıların tabii seyrinin engellenmemesi gerekir.
- Hoşgörünün oluşmasında farklılık ve başkalık gibi unsurların bulunma zorunluluğu vardır.
- Hoş görülen formel ve nesnel değerler, hoş görülen şeyin tabii yapısına uygun olmalı, ya da başka bir ifade ile, özne ile nesne arasında bir çelişki olmamalıdır.
- Hoşgörüde farklılıkları engelleme durumu söz konusu olmadığı için bireyi sıkıntıya sokan, onu rahatsız eden bir duygu yoktur. Bu yüzden hoşgörü sahibi hoş gördüğü şeye karşı olumsuz bir tavır sergilememelidir.
- Hoşgörü, toplumsal barışı amaçlar.

---

²⁷ Ömer Aslan, *Kur'an ve Hoşgörü*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, s.37-39

Bu bilgilerin ışığında tolerans, müsamaha ve hoşgörü kavramlarının arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koymak istiyoruz.

- Günlük hayatta bazen aynı bağlamda kullanılmalarına rağmen müsamaha, hoşgörü ve tolerans hem etimoloji açısından birbirlerinden farklıdır ve hem de semantik açıdan farklı içeriklere delalet etmektedirler.²⁸ Bu farklılıklara daha önce yer vermiştik.
- Tanımları ve nüansları ne olursa olsun, her üç sözcüğe de atfedilmek istenen anlamın delalet ettiği ortak kavram: “olumsuz bir durum karşısında olumsuz bir tepki göstermeme hali”ne işaret etmektedir.²⁹
- Her üç kelimenin de içinde barındırdığı olumsuz tepki göstermeme halinin çeşitli motivasyonları vardır. Bu motivasyon müsamaha ve hoşgörü kavramında sabır, merhamet, adalet, ihsan, affetme, Allah korkusu gibi İslam’dan kaynaklanan değerler olurken; tolerans kavramında ise olumsuz durum karşısında olumsuz bir tutum sergileme sonucu şiddetli bir tepkiyle karşılaşmaktan çekinme, huzurun bozulmaması için olumsuz durumla mücadele etmeme gibi düşüncelerdir.

Yani toleransta sergilenen tutum, bizi olumlu bir tavır olmaktan ziyade “belli bir menfaat için nefretin dizginlenmesi, büyük kötülüğü önlemek adına küçük kötülüğe siyaseten göz yumulması” anlamı taşımaktadır.³⁰

---

²⁸ Ahmet Yüksel Özemre, “İslam, Hoşgörü ve Eşitlik”, www.ozemre.com

²⁹ Ahmet Yüksel Özemre, “İslam, Hoşgörü ve Eşitlik”, www.ozemre.com

³⁰ DİA, XXXII, Müsamaha md., s. 74

- Müsamaha, daha önce de işaret ettiğimiz gibi karşılıklı bir tutumu ifade ederken; hoşgörü ve tolerans kelimelerinde tek taraflı bir tutum söz konusudur.
- Müsamaha ve hoşgörü kaynağını İslam'dan alırken, tolerans İslamiyet dışı, Batı kaynaklı bir paradigmadır.
- Toleransın temelinde katlanma ve göz yumma vardır. Hoşgörünün kaynağında yüksek ahlaki değerler vardır.

Bu bölümün sonunda, hoşgörü, müsamaha ve tolerans kelimelerinin anlamlarının farklı olduğu ve tesamuh kelimesinin hoşgörünün yerine kullanılabileceği sonucuna ulaştık. Mekki surelerde var olan tutum ise yukarıda ifade ettiğimiz bu anlam farklılıklarından dolayı hoşgörü kelimesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKKİ SURELERDE HOŞGÖRÜ

Bireyler arasında karşılıklı anlayışa dayanan, sağlıklı bir toplumsal yaşantı için gerekli olan bir tutum olduğunu belirttiğimiz hoşgörü, felsefe, sosyoloji, hukuk gibi çeşitli alanlarda ele alınması mümkün olan bir kelimedir. Biz, çalışmamızın sağlam bir zeminde ele alınması düşüncesiyle ilk bölümde ilgili kelimelerle birlikte genel olarak ele aldığımız hoşgörüyü, bu bölümde Mekki sureler çerçevesinde değerlendireceğiz. İlk olarak konumuzu oluşturan kavramlar hakkında bilgi vermek istiyoruz.

A. MEKKİ-MEDENİ TANIMI VE KUR'AN'DA MEKKİ-MEDENİ SURE AYRIMI

Kur'an'ın anlamına ulaşmak için önceki alimlerin tefsir ilmi içerisinde pek çok girişimlerinin olduğu bir gerçektir. Kur'an'ı doğru bir şekilde anlama ve açıklama çabası içinde olan ilim adamları bu anlama ve açıklamayı sağlıklı ve sağlam temellere oturtmak için çeşitli bilgilerden faydalanmışlardır. Böylece tarih içinde Kur'an'ı tanımak ve anlamaya giriş ile ilgili ilimleri içeren Kur'an ilimleri(ulumu'l-Kur'an) oluşmuştur. Mekki-Medeni bilgisi de bu alanın bir konusudur. Kur'an ilimlerinde surelerin Mekki ya da Medeni oluşları büyük bir öneme sahiptir.

Ebu'l-Kasım el-Hasan b. Muhammed b. Habibi'n-Nisaburi(ö.324/935), "Kitabu't-Tenbih ala Fadli Ulumi'l-Kur'an" adlı eserinde Mekki-Medeni bilgisinin

Kur'an ilimlerinin en şerefli olduğunu ve bu bilgiye sahip olmayan kimsenin Kur'an-ı Kerim hakkında söz söylemesinin helal olmayacağını belirtmiştir.³¹

Mekki-Medeni ayrımı gerek içerik gerekse terkip ve yapı düzeyinde Kur'an metninin biçimlenişinde katkısı bulunan iki önemli süreç arasında bulunan bir ayrımdır. Bu Kur'an'ın canlı tarihsel olguyla olan karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olduğu anlamına gelir.³²

Tarih içinde doğrudan insana hitap eden Kur'an-ı Kerim'de surelerin Mekki ve Medeni olduğu gerçeğinden yola çıkarak; Mekki ve Medeni kavramlarının Kur'an ilimleri içinde hangi anlamlara geldiği konumuzun anlaşılmasının ilk ayağını oluşturmaktadır.

Kur'an-ı Kerim surelerinin Mekki ve Medeni oluşu noktasında mekan, muhatap ve zaman gibi üç farklı belirleyici unsurun temel alınarak oluşturulduğu tanımlar mevcuttur.

Buna göre:

1-Vahyin nazil olduğu mekan dikkate alınarak yapılan ayırım: Mekke'de nazil olan ayetler Mekki, Medine'de nazil olanlar ise Medeni'dir. Mekkenin civarı olan Mina, Arafat ve Hudeybiye gibi yerlerde nazil olanlar Mekki; Bedir, Uhud gibi Medine'ye yakın olan bölgelerde nazil olanlar Medeni addedilirler. Bunların dışındaki yerlerde ve seferlerde de ayetler nazil olmuştur. Bu bakımdan, bu tarif bütünü

---

³¹ es-Suyuti, *el-İtkan*, thk. Dr. Mustafa Dîb el-Buğa, Daru İbn Kesir, Beyrut 1987, I, s.25; Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, 7.baskı, Beyrut 1972, s.169

³² Hamid Ebu Zeyd Nasr, *İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitabiyat, Ankara 2001, s.102.

kapsayamamaktadır.Mekki ve Medeni ayrımının dışında Seferi gibi bir bölüm de ayırmak icab etmektedir.

2-Muhataplar dikkate alınarak yapılan ayırım: Bu görüşe göre Mekkelilere hitap eden ayetler Mekki, Medinelilere hitap eden ayetler de Medenidir. Bu ayırım diğer bir deyimle şöyle de ifade edilebilir: Mekke ahalisi üzerine küfür galip geldiğinden onlara “ya eyyühennasu” ile hitap olundu. Medine halkına da iman galebe ettiği için “ya eyyühellezine amenu” şeklinde hitap edildi. Bu görüş de bütün ayetleri iki bölümde ihata edecek mahiyette değildir. Mekki ayetlerde “ya eyyühellezine amenu” hitabı, Medeni ayetlerde de “ya eyyühennasu” hitaplarıyla karşılaşmaktayız.

3- Hicret dikkate alınarak yapılan ayırım: Bu görüşe göre hicretten önce nazil olan vahiyler Mekki, hicretten sonrakiler de Medeni addedilmişlerdir. Meşhur olan da bu görüştür. Bu görüşe göre hicretten sonra Mekke’de nazil olan ayetler de Medeni addedilmiştir. Bu tarif, nazil olan bütün vahiyleri iki bölümde ihata edebilmektedir. Geniş ihata kabiliyeti olmasından dolayı alimler arasında rağbet görmüştür.³³

Nasr Hamid Ebu Zeyd de, Mekki-Medeni isimlendirmesinin sadece mekana değil, aynı zamanda tarihi iki döneme işaret etmesi gerektiğini vurgulayarak bu son görüşü tercih etmiştir.³⁴

Kur’an surelerinin Mekki ya da Medeni olmaları konusunda Hz.Peygamber(s.a.v)’den bir açıklama gelmemiştir. Çünkü O’nun sağlığında sahabenin böyle bir açıklamaya ihtiyaçları yoktu.O halde surelerin Mekki mi Medeni mi olduğunu bilmek sahabe ve tabiinden gelen haberlere dayanacaktır. Çünkü onlar

---

³³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 1989, s.59-60; es-Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987, I, s. 2-5

³⁴ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitabiyat, Ankara 2001, s.104

vahyi müşahede etmişler ve vahyin zaman ve mekan boyutunu gözleriyle görmüşlerdi.³⁵ Dolayısıyla hakkında herhangi bir haberin kitap ve sünnette doğrudan bulunmaması nedeniyle mesele ictihadi bir hüviyet kazanmıştır.³⁶

Bunu Kadı Ebu Bekir “el-İhtisar” adlı kitabında şöyle belirtmiştir: “Mekki ve Medeni ayetleri bilmek, Ashab-ı Kiram ve Tabiun’un sözlerine dayanır. Bu konuda Rasullullah (s.a.v)’den herhangi bir bilgi gelmemiştir. Bu konu Rasullullah (s.a.v)’den bir nas olmaksızın bilinir.

1. MEKKİ VE MEDENİ SURELERİ BİLMENİN FAYDALARI

Surelerin Mekki veya Medeni olduğunu bilmenin pek çok faydası vardır. Bunların başında; genel olarak teşri tarihi bilinmiş olur ve bunun hikmeti ve tedrici tekamülü ortaya çıkar. İki veya daha fazla ayetin, bir konuda ittifak etmeyip, birbirine muhalif gibi görünmeleri halinde nasihi mensuhdan ayırt etmekte husule gelecek problemi çözmekte faydalı olacaktır. Bu husustaki ayet ve surelerin birinin Mekki ve diğerinin Medeni olduğu bilinirse, Medeni olanın Mekki olandan daha sonra nazil olduğu düşünülerek, nasih ve mensuh kolaylıkla ortaya çıkar ve müşkil halledilmiş olur. Ayrıca bunu bilmek Kur’an’ın tağyir ve tahrifden salim olarak bizlere ulaşmasını temin eder.³⁷

Ayrıca her ne kadar sebebin hususi olmasına değil de, lafzın umumi olmasına itibar edilirse de, nüzul yerlerini bilmek, ayeti anlamaya ve onu doğru olarak tefsir etmeye yardım eder.³⁸

³⁵ İsmail Cerraholu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 1989, s.61.

³⁶ Faruk Tuncer, *Kur’an Surelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Yay., İstanbul 2003, s.61-62.

³⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 1989, s.60

³⁸ Menna Halil el-Kattan, *Kur’an İlimleri*, trc. Arif Erkan, Timaş Yay., İstanbul 1997, s.84

Kur'an'daki Mekki ve Medeni üslubun özellikleri, okuyup inceleyen kimseye, muhatabın kişiliğine uygun şeylerle Allah'a davette, hitab yolları için bir metod verir ve Kur'an ayetleri içinden Siret-i Nebeviyye'ye vakıf olmayı sağlar.³⁹

Mekki ve Medeni sure bilgisi, Kur'an ile ilgilenen, yüksek İslami değerlerle donanmak isteyen insanların, İslamın gelişim aşamaları ve Kur'an ve Hz.Peygamber'in ayrılmaz ilişkisi hakkında fikir sahibi olabilmeleri için gerekli bir bilgidir.

2. MEKKİ SURELERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Mekke dönemi; yirmi üç senelik zaman diliminde, farklı şartlarda, değişik olaylara, sorulara ve kimi zaman da ilahi hitabın bir şekilde tezahürü olarak vahyedilen Kur'an-ı Kerim'in nüzul sürecinde on üç yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönemde büyük bir inanç değişimi yaşanmıştır.

Mekki olan Kur'an (Mekki Sureler), tabiatıyla, Mekke dönemini temsil etmektedir. Bu bölüm ayet sayıları açısından Kur'an'ın yaklaşık üçte birini oluşturur. Surelerinin sayıları açısından da dörtte üçüne yakın bir bölümünü oluşturur. Bununla beraber bazı surelerin Mekki ya da Medeni oluşunda ihtilaf edilmiştir.⁴⁰

Daha önce de belirttiğimiz gibi surelerin Mekki ya da Medeni oluşu hususunda sahabe ve tabiinden gelen haberler esas alınmaktadır.⁴¹ Surelerin inişinin doğru olarak sıralanmasında bu haberler yardımcı olmakla birlikte yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple surelerin kaç tanesinin Mekki, kaç tanesinin Medeni ve kaç tanesinin hem Mekki hem de Medeni olduğu konusunda ittifak edilememiştir.

³⁹ Menna Halil el-Kattan, *Kur'an İlimleri*, trc. Arif Erkan, Timaş Yay., İstanbul 1997, s.84

⁴⁰ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Yöneliş Yay., İstanbul 1989, II, s.131

⁴¹ Bkz. önceki sayfa

Biz, Mekki surelerin sayısı ve sırasını İzzet Derveze'nin Kur'an'a dayanan, ayetlerle tarihi olayları birebir buluşturan siret kitabını temel alarak belirledik. Buna göre Mekki surelerin sayısı seksen beştir.

Mekki sureleri Medeni surelerden ayıran ve Mekki surelerin genel yapısını belirleyen çeşitli özellikler mevcuttur. Bu özellikleri, surelerin dış görünümü ve lafızlarını dikkate alarak ve iç yapıları ile muhtavalarını dikkate alarak iki bölüme ayırdık:

a. Mekki Surelerin Lafzi Özellikleri

- Mekki Surelerin ve ayetler grubunun çoğunluğu öncelikle uyum, ahenk ve ölçü açısından tam bir bütünlük içindedir.⁴²
- Mekke döneminde gelen ayetler oldukça kısa metrajlıdır. Bunun en başta gelen sebepleri arasında, Mekki dönemde var olan çok güçlü psikolojik tahrik gelmektedir. Dolayısıyla bu ayetler volkanik patlama etkisine sahiptir. Bu özellik vicdanları harekete geçiren unsurların başında gelmektedir.⁴³
- Kur'an'ın 15 suresinde 33 defa geçen "kella" lafzının bulunduğu sureler Mekki'dir.el-Ummani, bunun hikmetini şöyle anlatır: "Kur'an'ın son yarısının ekserisi Mekke'de nazil oldu. Mekkelilerin ekserisi mütekebbir kimselerdi. İşte bu lafızların tekerrürü ile onların durumu reddedilmiş ve onlar tehdit edilmişlerdir."⁴⁴

---

⁴² İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1989, II, s.131

⁴³ Faruk Tuncer, *Kur'an Surelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Yay., İstanbul, 2003, s.65

⁴⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 1989, s.61

- İçinde secde bulunan her sure Mekkidir.⁴⁵
- El-Hacc suresi hariç “ ya eyyuhennasu” hitabını bulundurup “ya eyyuhellezine amenu” hitabını bulundurmayan her sure Mekkidir.⁴⁶
- “elif-lam-mim” ve “elif-lam-ra” gibi hece harfleriyle başlayan her sure Mekkidir. Ancak ez-Zehra (el-Bakara ve Al-i İmran) sureleri bundan hariçtir.⁴⁷
- Mekki surelerde davetin üslubu sevdirmeye, beğendirmeye, teşvik etmeye, örnek verme, vaad etme ve tartışma üslubudur.⁴⁸

b. Mekki Surelerin Muhteva Özellikleri

- Allah’ın varlığına, birliğine inanma, ahiret gününe, üstün ahlaka ve iyilik üzere doğru yolu tutmaya davet gibi hususlar Mekki ayetlerin yoğunlukla üzerinde durduğu konuların başında gelir.⁴⁹
- El-Bakara suresi hariç, içinde Adem ve İblis kıssasını ihtiva eden ve peygamberler ve geçmiş milletlerin kıssalarından bahseden her sure Mekkidir.⁵⁰
- Mekki surelerde münafıklardan yaklaşık olarak söz edilmemiş, onların durumları, aldatmaları, ve komploları dile getirilmemiştir.⁵¹

⁴⁵ Subhi es-Salih, *Kur’an İlimleri*, trc. Mehmet Said Şimşek, Hibaş Yay., tsz., s.146

⁴⁶ Subhi es-Salih, *Kur’an İlimleri*, trc. Mehmet Said Şimşek, Hibaş Yay., tsz., s.146

⁴⁷ Subhi es-Salih, *Kur’an İlimleri*, trc. Mehmet Said Şimşek, Hibaş Yay., tsz., s.146

⁴⁸ İzzet Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1989, II, s.132

⁴⁹ Subhi es-Salih, *Kur’an İlimleri*, trc. Mehmet Said Şimşek, Hibaş Yay., tsz., s.147

⁵⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 1989, s.61

⁵¹ İzzet Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1989, II, s.132

- Kafirlerin yalana , tatışmaya ve ithamlara yönelik sözleri ve tavırları, onların bu tutumlarının reddedilmesi, onların yalanlanması, eleştirilmesi ve tehdit edilmesi Mekki surelerde çokça yer almış ve çeşitli vesilelerle gündeme getirilmiştir.⁵²
- Ehl-i Kitab'ın durumu ve konumlarının hikaye edilişı yumuşaktır, sertlik yoktur. Üslubu ve içeriğinde, hedef ve taraf olarak onlarla İslam daveti arasında birlik olduğu vahyedilmektedir.⁵³

3. MEKKİ SURELERİN TASNİFİ

Mekki surelerin tasnifinde, kendisine kadar ulaşan araştırma ve rivayetleri Kur'an ışığında değerlendirmeye tabi tutarak nüzul sırasına dayalı bir sure listesi oluşturan İzzet Derveze; Hz.Peygamber'in hayatını da en sağlam kaynak olan Kur'an'a dayanarak ve onu kapsamlı bir şekilde tahlil ederek yeniden yazmıştır. Bu nedenle onun tasnifini tercih etmekteyiz

Mekke döneminin seyrini ve devrelerini sağlıklı bir şekilde izlememize yardımcı olan Derveze'nin Mekki Sureler tablosuna burada yer vermek istiyoruz.⁵⁴

---

⁵² a.g.e, s.132

⁵³ a.g.e, s.132

⁵⁴ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1989, II, s.135-138

NÜZUL SIRASINA GÖRE MEKKİ SURELER					
1	Alak	30	Kıyame	59	Gafır(mü'min)
2	Kalem	31	Hümeze	60	Fussilet
3	Müzemmil	32	Mürselat	61	Şura
4	Müddessir	33	Kaf	62	Zuhruf
5	Fatiha	34	Beled	63	Duhan
6	Mesed	35	Tark	64	Casiye
7	Tekvir	36	Kamer	65	Ahkaf
8	A'la	37	Sad	66	Zariyat
9	Leyl	38	A'raf	67	Gaşiye
10	Fecr	39	Cin	68	Kehf
11	Duha	40	Yasin	69	Nahl
12	İnşirah	41	Furkan	70	Nuh
13	Asr	42	Fatır	71	İbrahim
14	Adiyat	43	Meryem	72	Enbiya
15	Kevser	44	Taha	73	Mü'minin
16	Maun	45	Vaka	74	Secde
17	Kafirun	46	Şuara	75	Tur
18	Fil	47	Neml	76	Mülk
19	Felak	48	Kasas	77	Hakka
20	Nas	49	İsra	78	Mearic
21	İhlas	50	Yunus	79	Nebe'
22	Necm	51	Hud	80	Naziat
23	Abese	52	Yusuf	81	İnfitar
24	Kadir	53	Hicr	82	İnşikak
25	Şems	54	En'am	83	Rum
26	Buruc	55	Saffat	84	Ankebut
27	Tin	56	Lokman	85	Mutaffifin
28	Kureyş	57	Sebe		
29	Karia	58	Zümer		

B)MEKKİ SURELERDE HOŞGÖRÜ VE ANLAM ALANINA GİREN KELİMELER

Mekki sureleri incelediğimizde doğrudan hoşgörü kelimesinin kullanılmadığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim, hoşgörü davranışının temelinde yer alan sabır, vefakarlık, affetme, Allah korkusu, merhamet, iyilik, yumuşaklık, ihsan, güzel muamele etme, adalet vb. değer belirten kelimeleri sıklıkla kullanmakta ve insanın hayata katmasını istemektedir. Anılan değerler, insanın hoşgörülü davranmasını sağlayan, her insanın sahip olması gereken, İslam'ın ilke edinilmesini buyurduğu değerlerdir. Bu değerleri ifade eden kelimeler de anlaşıldığı üzere hoşgörü kelimesiyle doğrudan ilişkilidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi insanın pek çok davranışında olduğu gibi, hoşgörülü davranmasının arkasında da çeşitli sebepler vardır. Bu sebep kimi zaman menfaat beklentisi, kimi zaman stratejik bir durum olabilirken; İslam'dan kaynaklanan hoşgörü davranışının arka planında, hoşgörü kelimesinin anlam alanında inceleyeceğimiz Kur'ani değerleri belirten kelimeler vardır. Aslolan bu kelimelerin belirttiği değerler olmakla birlikte, hoşgörü dolaylı olarak bu değerlerden kaynaklanan bir esastır.

Bu kelimeleri inceleyeceğimiz dönem, araştırmamızın sınırlarını oluşturan vahyin Mekke dönemi, toplumsal farklılıkların olduğu, yeni bir inancın doğduğu ve her yönüyle toplumsal bir değişimin yaşandığı 13 yıllık bir dönemdir.

Biz bu dönemi incelerken, Kur'an'daki sureleri tarihlendirme konusundaki geleneksel İslami görüş olan Mekki sure, Medeni sure ayırımına bağlı kalmakla

birlikte Mekke dönemini kendi içinde alt bölümlere ayırarak incelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Çünkü Mekki nüzul süreci her yılın aynı olduğu bir süreç değildir. Bu süreçte gerçekleşen olaylarla ayetlerin bağlantısını kurmak ve nüzul tarihine vakıf olmak açısından Mekki sureleri alt bölümlere ayırmak gereklidir.

Hoşgörü kelimesini ve onu destekleyip besleyen kelimeleri aşağıdaki tabloda belirtilen dönemler içinde inceleyeceğiz.

	Vahyin başlangıcı- Habeşistan'a hicret döneminde inen sureler		Habeşistan'a hicret- Miraç döneminde inen sureler		Miraç – Medine'ye hicret döneminde inen sureler
1	Alak	22	Necm	49	İsra
2	Kalem	23	Abese	50	Yunus
3	Müzemmil	24	Kadir	51	Hud
4	Müddessir	25	Şems	52	Yusuf
5	Fatiha	26	Buruc	53	Hicr
6	Mesed	27	Tin	54	En'am
7	Tekvir	28	Kureyş	55	Saffat
8	A'la	29	Karia	56	Lokman
9	Leyl	30	Kıyame	57	Sebe
10	Fecr	31	Hümeze	58	Zümer
11	Duha	32	Mürselat	59	Gafir(mü'min)
12	İnşirah	33	Kaf	60	Fussilet
13	Asr	34	Beled	61	Şura
14	Adiyat	35	Tarık	62	Zuhruf
15	Kevser	36	Kamer	63	Duhan
16	Maun	37	Sad	64	Casiye
17	Kafirun	38	A'raf	65	Ahkaf
18	Fil	39	Cin	66	Zariyat
19	Felak	40	Yasin	67	Gaşiye
20	Nas	41	Furkan	68	Kehf
21	İhlas	42	Fatır	69	Nahl
		43	Meryem	70	Nuh
		44	Taha	71	İbrahim
		45	Vakıa	72	Enbiya
		46	Şuara	73	Mü'minin
		47	Neml	74	Secde
		48	Kasas	75	Tur
				76	Mülk
				77	Hakka
				78	Mearic
				79	Nebe'
				80	Naziat
				81	İnfitar
				82	İnşikak
				83	Rum
				84	Ankebut
				85	Mutaffifin

1- Vahiy- Habeşistan'a Hicret Döneminde İnen Surelerde Hoşgörü

Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicret edene kadar geçen süre beş yıllık bir zamanı kapsamaktadır.⁵⁵ Bu süre içinde yirmi bir sure nazil olmuştur. Bu surelerin ana konuları; İslam davetini ilan, Hz. Peygamber'i destekleme, onu davete hazırlama, bu daveti yerine getirmesini isteme ve bundan dolayı hamd etmesini bildirme, müşrikleri davete icabet etmemelerinin akabinde helak olacakları hususunda uyarma, yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerini bildirme ve bu hesaptan sonra gelen mükafat ve ceza ile ilgili olarak gelen teşvik ve uyarılardır.⁵⁶

Bu dönemde davet başlamış, kendilerine davet yöneltilen müşriklerin ve davete inananların durumuna mutabık olan ayetler gelmiştir.

Bu dönemde inen surelerde Kureyş liderlerini sert ve şiddetli bir biçimde eleştiren ve onların çirkin ve kötü yönlerini, hatalarını gözler önüne seren ayetler vardır. Bu ayetleri incelediğimizde inanmayanların hoşgörüsüz tutumunu görmekteyiz. Müşrikler davetin bu ilk döneminde daveti ve davet sahibini ayıplamakla yetinmiş, hoşgörüsüzlüğün ileri aşamalarına geçmemişlerdir. Buna mukabil Mekke döneminin ilk bölümünde inen ayetlerde, sonraki bölümlere göre üslup sertliği olmamakla birlikte; bu durum çok geçmeden değişmiş ve müşriklerin tutumuna göre sertliğin alanı da genişlemiştir.⁵⁷

Bu dönemin başlangıcında inen surelerden olan Müddessir suresinin giriş kısmı etkin bir davet ve uyarıda bulunmayı emretmiş ve Rasul'e davette izleyeceği

⁵⁵ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye, Daru'l-Ma'rife*, Beyrut, 2003, II, s.300-317

⁵⁶ Abdülmüteal es-Saidi, *Edebi Mesaj Kur'an*, trc. Hüseyin Elmalı, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2006, s.68

⁵⁷ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1989, II, s.133

yolu çizmiştir. Bu yolda Allah'ın büyüklüğünü kalbi ve dili ile zikretmelidir. Sabır ve güzel ahlak bu yolda başarılı olmayı sağlayacaktır. Bu ayetler şöyledir:

“Ey örtünüp bürünen (Peygamber!)

“Kalk da uyar.”

“Rabbini yücelt.”

“Nefsini arındır.”

“İyiliği daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma”

“Rabbinin rızasına ermek için sabret.” (Müddessir, 74/1-7)

Burada hoşgörü kelimesinin çağrıştırdığı, hoşgörüde bulunması gereken unsurlardan biri olan sabır vurgulanmaktadır. Ayrıca davetin başarılı olması hususunda olması gereken güzel ahlakın içinde de hoşgörü bulunmalıdır. Nitekim daveti gerçekleştiren Hz.Peygamber (s.a.v)'de bu gerçeğe uygun hareket etmiş ve ahlakı övülmüştür.(Kalem, 68/4) Bununla ilgili örnekleri ilerideki bölümlerde zikredeceğiz.

Bu dönemde inen surelerden biri olan Kalem suresinin bir bölümüne de konumuzu doğrudan ilgili olduğu için yer vermek istiyoruz:

1,2. “Nun. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin.

3. “Şüphesiz sana tükenmez bir mükafat vardır.”

4. “Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.”

5, 6. “Hanginizin deli olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler”

7. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapan kişiyi daha iyi bilir. O, hidayete erenleri de daha iyi bilir.”

8. “O halde yalanlayanlara boyun eğme.”

9. “İstediler ki yumuşak davranasın, böylece onlar da yumuşak davransınlar”

10, 11, 12, 13, 14. Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye sakın boyun eğme.

Bu ayetler, Hz. Peygamber’in hayatından bir bölümü, davetin ilk aşamalarını göstermektedir. Bu aşamada davetin muhataplarının Hz. Peygamber ile tartıştığını, atalarının dininden saptığı için onu eleştirdiklerini ve delilikle itham ettiklerini görmekteyiz. Bu tür ithamların varlığını bu dönemdeki surelerde görmekteyiz. (Tekvir, 81/21)

Dokuzuncu ayetten anladığımıza göre Hz.Peygamber’i engellemek isteyenler, yumuşak davranmasını, kendilerinin de yumuşak davranacaklarını belirtmektedirler. Halbuki Kalem suresinden önce inen Alak suresinde Hz.Peygamber’i engellemeye çalışanların katı tavırlı ve öfkeli olduklarını görmekteyiz.(Alak, 96/9-18)

Yumuşak davranma ise hoşgörünün içinde olması gereken bir tutumdur. Ancak incelediğimiz meallerden biri olan Süleyman Ateş’in çalışmasında ayetin anlamı şu şekilde verilmiştir: “ İstediler ki, sen yağcılık yapasın da onlar da yağcılık yapsınlar (sana yumuşak davransınlar).”

İncelediğimiz diğer meallerde ise “yumuşak davranma” anlamı tercih edilmiştir.⁵⁸

Fakat Hz. Peygamber’e karşı takınılan ve ondan istenilen tutumun yumuşaklık ve hoşgörü değil; yağcılık ve taviz vermek olduğunu surenin bütününi

---

⁵⁸ bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Meali, Suat Yıldırım, Muhammed Esed ve Salih Akdemir’in hazırladığı mealler

incelediğimizde görebiliriz. Çünkü devam eden ayetlerde bunu teklif eden insanların özelliklerine yer verilmiştir: “ Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye sakın boyun eğme.(Kalem68/10-14)”

Ayette bu davranışlara karşılık Hz. Peygamber boyun eğmemesi hususunda uyarılmıştır.(Kalem, 68/8-14)

Dolayısıyla Hz.Peygamber’in vahyin başlangıç döneminde katı tavırlı ve öfkeli insanlarla beraber; yağcı, düzenbaz ve aldatıcı kişilerle karşı karşıya olduğu açıktır.⁵⁹ Hz.Peygamber bu kişilere karşı yine de hoşgörülü davranmıştır. Fakat hoşgörünün sınırı da burada belirlenmiştir. Daha önce tanımı üzerinde de durduğumuz gibi; hoşgörü, asla teslimiyet ve karşıdakinin her söylediğini ve yaptığını kabullenmek anlamına gelmemektedir.⁶⁰ Hz. Peygamber de bunu yapmamıştır. Aksine Hz.Peygamber, çoğu zaman inkarcılarla tartışmaya girmiş, deliller getirmiştir. Kalem Suresinin ilerleyen ayetlerinde de bunu görebiliriz⁶¹

İnkarcıların tabiatlarının yumuşaklık, sertlik, katı kalplilik ve yağcılık arasında değişiklik gösterdiğini ve buna karşılık Hz.Peygamber’e yalanlamalara ve kötü sözlere karşılık sabır ve onları güzel bir biçimde terk etme; yani onlara karşı ne sertlik ne de ilişkiyi kesmeye başvurmadan bir tavır takınması öğütlenmektedir.

“Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl”(Müzzemmil, 73/10)

---

⁵⁹ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1989, II, s.144

⁶⁰ Toktamış Ateş, *Hoşgörü ve Uzlaşma*, Ümit Yay., Ankara 1997, s.10

⁶¹ Kalem, 68/35-41

Hoşgörünün içinde olması gereken ve hoşgörüyü destekleyen sabır da nüzul süreci içinde ilk defa bu ayette geçmektedir.

H.z.Peygamber, bu ayetlerin ışığında Derveze'nin "bireysel girişimler" olarak adlandırdığı bu dönemi inkarcılarla ilişkisini kesmeden devam ettirmiştir.

Bu dönemin sonunda inen surelerden olan Kafirun Suresindeki (Kafirun, 109/1-6) ayetler de, inkarcılara karşı düşmanca bir tavrın takınılmamasını, yumuşak bir tavırla karşılık verilmesini ve "sizin inançlarınız size, benim inançlarım bana" diyerek karşılıklı ilişkilerin kesilmemesini istemektedir. Çünkü ilişkinin kesilmesi halinde İslamiyet'i tanıma imkanı olmayacaktır.

Genel olarak surelerin üslubuna baktığımızda da bazılarında yumuşaklık, sükunet, akla ve kalbe yönelik bir hitap şekli görülürken (Tekvir, Kafirun), bir kısmında da inanmayanlar eleştirilerek uyarılmıştır.(Kalem, Müddessir)

Dönemin akla ve kalbe hitap eden surelerinden biri olan Tekvir suresinde başı olan her şeyin bir sonunun da varlığının vurgulanmış ve insanın bu bilinç içinde hareket ederek, hayatında vahyin sunduğu değerleri egemen kılmasının önemi belirtilmiştir. Hoşgörü de kaynağını bu değerlerden alan bir tutum olarak var olmalıdır.

Dönemin sonlarında inen kısa surelerde Tevhid ile birlikte, dine ve yapılan işlerin âhirette karşılığının alınacağına iman etmenin esas olduğu ve toplumda dayanışma ve yardımlaşmanın şart olduğunu vurgulanmıştır. Dolayısıyla insanın tutum ve davranışlarının temelinde Allah ve ahiret bilincinin olması gerektiği görülmektedir. Bu kaynağını İslam'dan ala hoşgörünün de temel dayanağı olmalıdır.

Bu dönemde Müslümanlar üzerinde baskı ve işkenceler dayanılmaz boyutlara ulaşmış, Hz.Peygamber sahabeline doğdukları şehri terk edip Habeşistan'a sığınmalarını telkin etmiş ve bir grup Müslüman Habeşistan'a hicret etmiştir.⁶²

2- Habeşistan'a Hicret - Miraç Döneminde İnen Surelerde Hoşgörü

Bu dönemde yirmi yedi sure indirilmiştir. Surelere bakıldığında genel olarak ilk dönem surelerinden daha uzun ve konu olarak daha geniş oldukları görülmektedir. Bu surelerin ele aldıkları konular da indikleri zaman ve mekânın durumuna uygun gelmiştir. Bunlar da inanç esaslarının açıklanması, müşriklerin şüphesini gidermeye konular, onlara yapılan uyarılar gibi konulardır.

Hz. Peygamber, bu dönemde toplumu davet ederken onların karşıt tavırlarına, daveti kabul etmeye yanaşmamalarına, davetin gösterdiği yola girmemelerine üzülmüştür. Bu da insanlara karşı duyduğu merhamet, şefkati göstermektedir. Bununla ilgili ayetler şöyledir:

“ Ey Muhammed! Mü'min olmuyorlar diye adeta kendini helak edeceksin.”
(Şuara, 26/3)

“ Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helak etme! Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir.” (Fatır 35/8)

Toplumsal hayatta kötü ve çirkin davranışlara karşı, hoşgörünün bir gereği olan anlayışlı davranmanın gerekliliği de Furkan suresinin altmış üçüncü ayetinde

---

⁶² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, trc. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yay., s.58

şöyle belirtilmiştir: “ Rahman’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, ‘Selam!’ der geçerler.”

Muhammed Esed, ayetin, zımnen, “kendileriyle alay etmek ya da inançları hakkında tartışmak üzere” ifadesini içerdiğini belirtmiştir. Buradan anlaşılması gereken insanların yaptıkları kötülükleri hoş karşılayıp teşvik etmek değil; hatasını düzeltme fırsatı vermektir. Zaten hoşgörü; kabahatli olana, iyiliği emretmek-kötülüklerden caydırmak gayesiyle, kendisini düzeltmesine fırsat tanımak içindir ve ilanihaye devam etmez.⁶³

Aynı surenin yetmiş ikinci ayeti şöyledir: “Onlar yalana ahitlik etmeyen, faydasız ve boş bir şeyle karılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.”

Bu dönemde inen surelerden biri olan Taha suresinde de (20/43-44) Yüce Allah Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun’a şöyle hitap etmiştir:

اٰذْهَبَا اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰۤىۤ

فَقُوْلَا لَهٗ قَوْلًا لِّیْنٰۤا لَعَلَّهٗ یَتَذَكَّرُ اَوْ یَخْشٰۤىۤ

“İkiniz birlikte doğruca Firavun'a gidin; çünkü o gerçekten her türlü ölçüyü aşmış bulunuyor! Ama onunla yumuşak bir dille konuşun ki, o zaman belki aklını başına toplar, yahut [böylece, en azından kendisine] gözdağı verilmiş olur.”

M. Esed, Allah'ın Hz. Musa'ya belirli bir günahkar için yönelttiği “onunla yumuşak, ılımlı bir tarzda konuş ki, aklını başına toplamak için fırsatı olsun” emrinin bütün çağlar için ve ihtidâya vesile olabilecek bütün tebliğ çabaları için geçerli olduğunu ayetin dipnotunda belirtmiştir.

⁶³ İbrahim Çelik, *Kur'an Işığında Hoşgörü ve Şiddet*, Bursa 2001, s. 40

Buradan İslam'a davette hoşgörölü olmanın gerekli olduğunu anlamaktayız. İslam'a davette inatlaşma, taassup, sert ve katı bir üslup değil; yumuşak, ılımlı bir üslup tercih edilmelidir. Kaldı ki Firavun gibi bir insana karşı bile yumuşak tavırlı olmak emrediliyorsa, her insana karşı yumuşak ve hoşgörölü olmak gereklidir.

Ayrıca hoşgörü kelimesini destekleyen ve içeriğinde bulunan yumuşaklık anlamının da "l-y-n" kökünden gelen "leyyinen" kelimesiyle karşılandığını görmekteyiz.

Mekki sürecin Habeşistan'a hicretten Miraç olayına kadar süren bu ikinci döneminin son suresi olan Kasas suresinde de hoşgörüyle birlikte var olan sabır ve iyiliğin önemi şu şekilde belirtilmektedir: " İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükafatları kendilerine iki kez verilecektir." (Kasas, 28/54)

3- Miraç - Medine'ye Hicret Döneminde İnen Surelerde Hoşgörü

Miraç hadisesinden Medine'ye Hicrete kadar olan dönem, on üç yıllık Mekke dönemin son aşamasını oluşturmaktadır. Bu dönemde inen sure sayısına baktığımızda Kur'an'ın tedricilik özelliğini görmekteyiz. Mekke dönemi içindeki üç bölümde sure sayılarının zaman ilerledikçe arttığı görölmektedir.

Mekki vahiy sürecinin bu son döneminin ilk suresi olan İsra suresinde Hz.Peygamber'e yapılan bir hatırlatmayı, hoşgörüyü çağrıştıran "yumuşak söz" ibaresinin varlığından dolayı zikretmek istiyoruz: " Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle" (İsra, 17/28)

Ayeti Muhammed Esed şu şekilde anlamlandırmıştır: “Ve eğer sen (kendin) de Rabbinin katından ihtiyaç duyduğun bir lütfu/bir rahmeti arama çabası içinde olduğun için (ihtiyaç sahiplerine) ilgisiz kalmak zorunda isen, o zaman, hiç değilse, onlara yumuşak/yatıştırıcı bir söz söyle.”

Dönemin başlarında inen surelerden olan ve peygamberlik olgusunun anlatıldığı Hud Suresinde, Hz.İbrahim’in vasıflarına yer verilmiştir. Bunlardan birisi de hoşgörüyü destekleyen kelimelerden biri olan “halim” sıfatıdır:

“Çünkü İbrahim çok içli ve Allah’a yönelen bir kimseydi.” (Hud, 11/75)

Ayette geçen “halim” sıfatı “çok içli” olarak diyanet mealinde anlamlandırılmıştır.

Muhammed Esed, kelimeye “ince ruhlu, yumuşak başlı, çok içli, merhametli” anlamlarını verirken; “yumuşak huylu, yufka yürekli” anlamlarını vermiştir Suat Yıldırım, Bu da peygamberde görülen hoşgörüyü destekleyen bir vasıf olarak dikkat çekmektedir. Kelime “halim” sıfatıyla karşılanmaktadır. Aynı kelimeyi ilerleyen ayetlerin birinde Meyden halkına helal kazancın önemini vurgulayan ve ölçü ve tartıda adaletli olmayı emreden Hz. Şuayb hakkında şu şekilde görmekteyiz: “Dediler ki: “ Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını, yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmeyi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.” (Hud, 11/87)

Bu ayette yumuşak huyluluk -ayette geçtiği şekliyle halim- özelliğinin insanlar tarafında farklı anlaşılabilirdiğini görmekteyiz. Yumuşak huylu olmak, tıpkı hoşgörülü olma tutumunda olduğu gibi pasif kalmak olarak anlaşılmamalıdır.

Daha önce Hz.İbrahim'in bir sıfatı olarak gördüğümüz “halim” sıfatı aynı dönemde inen surelerden biri olan Saffat suresinde olgulu Hz.İsmail'in bir sıfatı olarak da görülmektedir: “Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik” (Saffat, 37/11)

Yine Hud suresi on birinci ayette hoşgörüyü birlikte var olan sabrın karşılığının bağışlanma ve büyük bir mükafat olduğu belirtilmektedir. Ayetin daha iyi anlaşılması için öncesinde gelen ayetlerle birlikte zikrediyoruz: “ Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir. Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, “kötülükler benden gitti” diyecektir. Çünkü o, şımarık ve böbürlenmiş biridir. Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir. İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükafat vardır.” (Hud, 11/ 9-11)

Yine bu dönemin başlarında inen Hicr suresinde(15/85-86) incelediğimiz mealler arasında karşılığı hoşgörü olarak verilen “safh” kelimesini görmekteyiz. Safh; birini suçundan, günahından ya da kabahatinden dolayı kınamayı, azarlamayı, ona serzenişte bulunmayı veya onun suçunu, günahını ya da kabahatini takrir etmeyi bırakma demektir.⁶⁴

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ ۖ فَاصْفَحْ

”الصفح

”الجميل

Muhammed Esed ayetleri şu şekilde anlamlandırmıştır: “İmdi, [unutma ki,] Biz gökleri ve yeri ve bu ikisi arasında var olan her şeyi, onları [içsel] bir gerçekliğe

⁶⁴Rarip el-Isfahani, *Müfredat Elfazî'l-Kur'an*, çev. Yusuf Türker, Pınar Yay., İstanbul, 2007.

bağlı kılmadan yaratmadık. [Bu gerçeğin bütünüyle apaçık ortaya çıkacağı] Saat mutlaka gelecektir. Bunun içindir ki, [insanların kusurlarını] güzel, katıksız bir olgunlukla karşıla.”

Suat Yıldırım: “Öyle ya, Biz gökleri, yeri ve bu ikisinin aralarında bulunan varlıkları elbette boşuna değil, gerçek bir gaye ve hikmetle yarattık. Hiç şüphe yok ki o kıyamet saati gelip çatacaktır. Öyleyse müsamaha ile tatlılıkla davran onlara.” şeklinde anlamlandırırken,

Süleyman Ateş: “Biz gökleri yeri ve bunlar arasında bulunanları hak ile yarattık; (gerçeğin ortaya çıkacağı) o sa'at, mutlaka gelecektir! Şimdi sen güzel bir hoşgörü ile hareket et.” demiştir.

Salih Akdemir: “Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak gerçek bir planı göz önünde bulundurarak yaratmışızdır. Kıyamet anı mutlaka gelecektir. [Ey Peygamber!] O halde, sen, [sana karşı yapılan kötülükleri] güzelce bir şekilde affet! Gerçekten de Rabbin, çok iyi yaratan, çok iyi bilendir.” diye belirtmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde ise: “ Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et” şeklinde anlam verilmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mekki surelerde doğrudan hoşgörü kelimesinin karşılığını bulamamakla birlikte, Hicr Suresinde(15/85-86) yer alan ayetlerdeki “safh” kelimesine Türkçe meallerde “hoşgörü” anlamının verildiğini ya da hoşgörü anlamının içeriğiyle uyumlu kelimelerin geçtiğini görmekteyiz. Ayette kelimenin hem isim hem de fiil halinde kullanılması da anlamı güçlendirmiş ve

hoşgörü emrine vurgu yapılmıştır. Aynı kelime yine fiil halinde Zuhruf suresinde şu şekilde geçmektedir:

.....فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

Salih Akdemir ayeti: “[Allah] onun: “Ey Rabim! Bunlar, inanmayan bir halktır.” demesini de [bilmektedir ve bu konuda elçisine de şöyle buyurmaktadır]: “O halde sen, şimdilik onları hoş gör ve [onlara]: “Size selam olsun!” de. Ancak onlar yakında gerçeği anlayacaklardır.”(Zuhruf 43/88-89) şeklinde anlamlandırmıştır.

Aynı şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı mealde de hoş görme anlamı kullanılmıştır.

M. Esed, Suat Yıldırım ve bu ayetteki safh kelimesini “yüz çevirme” olarak anlamlandırırken, Süleyman ateş “onlardan geç” ifadesini kullanmıştır.

Bu dönemin başlarında inen surelerden biri olan Yusuf Suresinde de bir hoşgörü örneği görmekteyiz. Yusuf (a.s)'a karşı yapmış oldukları her türlü hile, düzenbazlık ve kötülüğe rağmen kardeşlerinin sonraki aşamalarda ondan özür dilemelerine karşılık Hz. Yusuf'un vermiş oldu cevap hoşgörü örneğidir.⁶⁵

“Dediler ki, Allah'a andolsun hakikaten Allah seni bizden üstün kılmış. Hakikat şu ki, biz elbette hataya düşenlerden olduk.” (Yusuf, 12/91)

Onların bu ifadelerine karşılık olarak, Hz. Yusuf: “ Bugün sizi ayıplama ve kınama yoktur, Allah sizi affetsin. Zira O, merhametlilerin en merhametlisidir.” diyerek hoşgörü noktasında önemli bir davranış sergilemiştir.

İnsani ilişkilerde hoşgörülü olmayı tavsiye eden Kur'an, bunun taviz derecesinde olmaması gerektiğinin ifade ederek bir anlamda hoşgörünün sınırını bu dönemde inen surelerden olan En'am Suresinde de çizmiştir: “Ayetlerimiz hakkında

---

⁶⁵ Ömer Aslan, *Kur'an ve Hoşgörü*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, s.271

dedikoduya dalanları gördüğün vakit başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş.” (En’am, 6/68)

Görüldüğü gibi burada da ilişkiyi tamamen kesme söz konusu değildir. Fakat istihza, dedikodu gibi onur kırıcı davranışların da hoş görülemeyeceği de belirtilmiştir. Burada aslolan; kötü ve çirkin şeyleri hoş görmek değil, hoşgörü ortamını tesis edebilmek için, olumsuz tavırlarla olumlu bir mücadele yöntemidir.⁶⁶

Kur’an’ın üzerinde önemle durduğu konulardan biri de ebeveyn çocuk ilişkisidir. konuyla ilgili ayetleri bu dönemde inen üç surede görmekteyiz:

“ Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, ana-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söyle.” (İsra, 17/23)

“Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.” (İsra, 17/24)

“İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik”(Lokman, 31/14)

“Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik.” (Ahkaf, 46/15)

“Biz, insana anne babasına iyilik etmesini emrettik.”(Ankebut, 29/8)

Ayetlerin içeriğinden anne babaya karşı hoşgörülü bir tavır içinde olmanın gerekliliği anlaşılmaktadır.

Dönemin ortalarında inen Nahl suresinde, Hz. Peygamber’den insanları Allah’ın yoluna “güzel öğüt” ile davet etmesi istenmekte ve hoşgörünün ayrılmaz parçası sabır şu şekilde zikredilmektedir: “ (Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütüyle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin

---

⁶⁶ Ömer Aslan, *Kur’an ve Hoşgörü*, İlahiyat Yay., Ankara 2005, s.270

Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O doğru yolda olanları da en iyi bilendir.” (Nahl, 16/125)

“Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.” (Nahl, 16/126)

“Sabret! Senin sabrın ancak Allah’ın yardımını iledir. Onlardan yana üzülme. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme.” (Nahl, 16/127)

Yine bu dönemde inen surelerden biri olan Mülk suresinde, hayatın bütün insanlar için bir sınav sahası olduğu, bu sınavı kazanmanın yolunun güzel iş ve davranışlar sergilemek olduğu veciz bir şekilde anlatılmaktadır: “O hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.” (Mülk, 67/2) Hoşgörü de güzel bir davranış olarak bu ayetin içinde yer almaktadır.

C) MEKKİ SURELERDE HOŞGÖRÜ İLE İLGİLİ KELİMELERLE OLUŞAN ANLAM ÖRGÜSÜ

Aşkın varlığın insan ile iletişiminin görünümü olan Kur'an'da, üç değişik ahlaki kavram kategorisi mevcuttur: Allah'ın ahlaki vasfı ile alakalı, yahut bu vasfı anlatan kavramlar, insanın kendisini yaratmış olan Allah'a karşı temel tutumunun çeşitli cephelerini tasvir eden kavramlar ve İslam topluluğuna mensup olup bu topluluk içinde yaşayan bireyler arasındaki ahlaki ilişkileri tanzim eden ilke ve kaidelere ilişkin kavramlar.⁶⁷

Bu kavramların birincisini Allah'ın isimleri, kalan ikisini ise insanın ahlaki oluşturur. Hoşgörü kelimesi bu kategorilerden her üçünün de içinde yer almaktadır. Çünkü hoşgörü, Allah-insan, insan-insan ve insan-çevre ilişkisinde yer bulan tutumlardan biridir. Allah-insan ilişkisinde insanın misyonu genel bir yaklaşımla iman ve ibadet olmakla birlikte, Allah'ın insanlara karşı rahmet prensibine dayanan hoşgörüsü mevcuttur. İnsan-insan ve insan-çevre ilişkisinde ise insandan beklenen yüksek ahlaki değerlere dayanan tutumlar sergilemesidir. Bu bağlamda hoşgörü de bu tutumlardan biridir.

Ayrıca Allah-insan, insan-insan ve insan-çevre ilişkisinin birbiriyle yakın olduğu bilinmelidir. Çünkü Kur'an'ın sunduğu dünya görüşünün temelinde Allah ve yarattığı en değerli varlık olan insan vardır. Bundan dolayı Kur'an'dan kaynağını alan hoşgörünün motivasyonu Allah bilincidir.

Mekki surelerde hoşgörü kelimesiyle oluşan anlam örgüsünün tarafları da Allah ve insandır. "Ben kullarıma kesinlikle zulmetmem"(Kaf, 28/29) beyanında bulunan Allah kullarından da insani ilişkilerinde zulmetmemelerini emretmiştir.

---

⁶⁷ Toshihiko izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., tsz., s.37

Aynı şekilde sonsuz merhamet sahibi olan Allah (Kehf, 18/ 58), Hz. Peygamber'den de kendisine uyan müminlere merhamet kanadını indirmesini istemiştir.(Şuara 26/215) İlgili ayet ve devamı şöyledir: “Sana uyan müminlere merhamet kanadını indir. Şayet sana karşı gelirlerse de ki: “Ben sizin yaptıklarınızdan muhakkak ki uzağım.” Sen O mutlak galip ve merhamet sahibine güvenip dayan.”

Ayetten anlaşıldığına göre Allah mutlak merhamet sahibidir ve Hz. Peygamber örneğinde tüm insanlardan merhametli olmalarını ve anlaşmazlık durumunda yine kendisine sığınmalarını istemektedir. Burada hoşgörüyü destekleyen temel değerlerden olan merhamet vurgulanmış ve karşıt fikirlerle yüz yüze gelindiğinde dengeli bir tavır içine girilmesi, hoşgörülü olmak emredilmiştir.

Vahyin Mekke dönemi, derin ve köklü değişimlerin yaşandığı, tevhid ekseninde yeni bir hayatın ilk adımlarının atıldığı bir hazırlık ve eğitim dönemidir. Dolayısıyla bu dönemde inen surelerde insan-insan ve insan-çevre ilişkisinde olması gereken temel ahlaki ilkelerin varlığını görmekteyiz. Genel olarak iyilik ve adalet de hoşgörüyü destekleyen kelimeler olarak bu dönemde vurgulanmıştır. İyilikle kötülüğün bir olmadığı belirtilmiş, kötülüğün en güzel bir şekilde önlenmesi istenmiş ve o takdirde düşmanın bile dost olacağı bildirilmiştir.Bununla ilgili ayet şöyledir: “ İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.”(Fussilet, 41/34)

Ana renkleri, tevhid, ahiret ve nübüvvet ilkeleri olan Mekki surelerde, bu ilkeler yerleştirilmeye çalışılırken de vurgulanan tutumlar, daima şefkat, merhamet ve hoşgörüdür. Çünkü o dönemde azınlık konumundaki İslam'ı benimseyen insanlar

için toplumsal şartlar ağırdı. Buna karşılık Mekki surelerde Müslümanlara iyilik, doğruluk, merhamet, sabır, yumuşaklık vb. değerleri ve satır aralarında hoşgörü olan tutumları benimsemeleri emredilmiştir.

D) MEKKE DÖNEMİNDE HZ. PEYGAMBER VE HOŞGÖRÜ

Hz.Peygamber, İslam'ın ahlaki değerlerini bir insan olarak bizzat yaşayarak, bu değerleri somut bir şekilde eylem halinde ortaya koyarak bizlere model olmuştur. İlahi vahyi insanlara ileten ve eylemleriyle model olan Hz. Peygamber, bu görevi ifa ederken pek çok zorlukla karşılaşmıştır. Bu zorlukların başında Mekke halkının yerleşmiş bir değerler sistemine ve kültür yapısına sahip olması ve buna karşılık Hz. Peygamber'in insanlara bu sistemden tamamen farklı bir yol haritası sunuyor olması gelmektedir.

Kültürün pek çok durumda tabiat tarafından şekillendiğini; bu itibarla, Kur'an öncesi Mekke'nin ahlaki, etik formasyonunda Arap yarımadasının sert, çetin, şiddetli tabiatının elle tutulur gözle görülür bir etkisinin olduğunun aşikar bir şekilde müşahade edildiğini⁶⁸ belirten Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük, buna karşılık Kur'an'ın yepyeni, tertemiz bir ahlaki dünya inşa etme amacıyla olduğunu belirtmektedir.

Bu yeni dünyanın inşasında, Kur'an ilkelerinin sosyal hayatta nasıl yorumlanacağı, nasıl uygulanacağı Hz. Peygamber tarafından yaşanılarak gösterilmiştir. Mekke halkının her türlü karşı çıkışına rağmen Hz. Peygamber, Kur'an mesajını insanlara yumuşak bir tarzda sunmuş ve Mekki Kur'an'ın genelinden anlaşıldığı üzere, ayetler de, insanların hakikati kendi istek ve iradesiyle benimsemesi tarzındadır. (Yunus, 10/41-43)

---

⁶⁸ Prof. Dr. Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, İz Yay., İstanbul, 2007, s. 107

Kur'an'ın hedeflediği ruhen ve zihnen eğitilmiş, tevhid ekseninde hayatına yön veren insan modelini gerçekleştirmek için Kur'an perspektifinde asla şiddete başvurmaya gerek yoktur. Kur'an gerçekleştirmek istediği ideali için Mekke halkına Hz. Peygamber'i model olarak sunmuştur.⁶⁹

Hz. Peygamber de, hayatı boyunca doğruluğu, dürüstlüğü, cömertliği, nezaketi, merhameti, hoşgörüsü vb. özellikleriyle daima insanlara model olmuş, bu ahlaki özelliklerin sembolü olmuştur. O'nun hayatını dini değerlerin somutlaştırılıp, yaşantı haline dönüştürülmesi ya da rölatiflikten kurtulup objektiflik kazanması olarak mütalaa etmek mümkündür.⁷⁰

Hz. Peygamber, insanlara karşı hayatı boyunca şefkatli ve merhametli davranmış ve inananlara da böyle davranmalarını emretmiştir. Bununla ilgili bir hadis şöyledir: “ Allah, her hususta rıfk ile, yumuşaklıkla muamele edilmesini sever.”⁷¹

Hadisin izahında sebep-i vürudu şöyledir: “Hz. Aişe der ki: “Bir kere Rasulullah'ın huzuruna beş-on kişilik bir Yahudi heyeti gelmişti. Bu küstah milletin heyeti huzura girince, selam vermiş olmak için -ölüm üzerinize demek olan- (es-samu aleykum) demişti. Bu hain sözü ben anlayarak: “Sam ve Allah'ın gazabı, laneti üzerinize olsun!” diyerek herifleri karşıladım. Bunun üzerine Rasulullah: “Ben de “ve aleykum=sizin üzerinize” dedim. (Sen de benim dediğimi işitmedin mi? Ben onlara reddettim. Benim onlar hakkında duam kabul olunur. Fakat onların benim hakkımdaki dilekleri kabul olunmaz) buyurdu.”⁷²

---

⁶⁹ a.g.e s.207.

⁷⁰ Recep Kılıç, “2000’li yıllara Girerken Hz.Peygamber’i Anlamak Üzerine”, *Dini Anlamak Üzerine*, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s.26

⁷¹ Zeynü’-d-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latifi’z-Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, trc. Kamil Miras, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ikinci baskı, XII, s.133

⁷² a.g.e s.133-134

Yine Hz. Peygamber: “Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz” buyurmuştur.⁷³

Merhamet etmek, sevgi ve şefkatin en üst noktasıdır. “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz” ilkesini koyan ve bu ilkeyi sosyal hayatında yaşantı haline getiren Hz. Peygamber, genelde insan sevgisi, özellikle de çocuk sevgisi konusunda da güzel bir modeldir.

Hz. Peygamber’in hayatına baktığımızda, özellikle Mekki süreçte pek çok zorlukla karşılaşmasına rağmen gerek bireysel, gerekse toplumsal yaşantısında hoşgörüyü ilke olarak benimsediğini görmekteyiz. Bu konuda Enes(r.a)’ın bir rivayeti şöyledir: “Nebi (s.a.v)’e on sene hizmet ettim. Bir kere bana (canı sıkılıp da) “öf” demedi, niçin böyle yaptın da demedi, böyle yapsaydın da demedi.”⁷⁴

Bu konuda Usame b. Zeyd’in rivayeti şöyledir: “ Rasulullah beni dizine alır oturturdu, Hasan’ı da öbür dizine oturturdu. Sonra bizi sinesine basarak: “Allah’ım bunlara rahmet ve saadet ihsan buyur. Çünkü ben bunların hayır ve saadetlerini diliyorum” buyurdu.”⁷⁵

Bu örneklerde de Hz. Peygamber’in aile bireyelerine ve yakın çevresine karşı hoşgörüsünün tezahürünü görmekteyiz.

Hz. Peygamber hoşgörüyü bireyler arasında tek taraflı değil, karşılıklı uyulması gereken bir davranış biçimi olarak görmüştür. Haksızlığa yol açılmaması, bir kişinin sürekli hoşgörü bekleyen, diğerinin ise hoşgörü göstermek zorunda kalan durumuna düşmemesi ve toplumun tüm bireyleri arasında hoşgörünün hakim olması için “Hoşgörülü davran ki sana da hoşgörü ile davranılsın” buyurmuştur. Bu söz,

---

⁷³ a.g.e s.129

⁷⁴ a.g.e s.136-137

⁷⁵ a.g.e s. 127

aynı zamanda hoşgörüyü aynıyla karşılık verilmesi ve hoşgörünün istismar edilmemesi gerektiğini de ortaya koymaktadır.⁷⁶

Hz. Peygamber, ibadete dair emirleri yerine getiren; ancak sosyal ilişkilerinde hassasiyet göstermeyen kişiyi, bir gün sahabe ile birlikte otururken “sizce müflis kimdir?” diye sorup “Bize göre müflis, bir dirhem parası ve eşyası kalmamış, bütün mal varlığını kaybetmiş kimsedir” cevabını aldıktan sonra şöyle tanımlamıştır: “Benim ümmetinden müflis kimse; kıyamet günü namaz, oruç, zekat gibi ibadetlerle gelen, ama aynı zamanda birine kötü söylemiş, birine iftira etmiş, diğerinin malını yemiş, bir başkasının kanını dökmüş, başka birini dövmüş olarak Allah huzuruna gelip, yaptığı ibadetlerinin sevabı kötülük ettiği bu insanlara dağıtılan, hak sahibi insanların alacakları bitmeden de sevapları biterse, onların günahları alınıp üzerine yüklenen (ve böylece başkalarının günahı sebebiyle de) cehenneme atılan kimsedir.”⁷⁷

Buradan da, Hz. Peygamber’in, insani ilişkilerde kötülüklerden uzak durup, iyilik yapmayı önemseydiği ve fiili ibadetlerle birlikte ahlaki değerlere sahip olup, bu değerleri hayata katmanın önemi de ortaya çıkmaktadır.

Aynı şekilde Mekki sürecin ikinci dönemini başlatan Habeşistan’a hicret olayında, ilk hicret edenler arasında bulunan Cafer b. Ebi Talib’in Necaşi’nin huzuruna çağrıldığında önceki hayatları ve İslam’ın getirdiklerini anlattığı ifadelerde de Hz. Peygamber’in meydana getirdiği değişimi ve bu değişimin en başta sosyal ilişkilerde nasıl tezahür ettiği görülmektedir: “Biz cehalet ve ahlaksızlığın, putlara tapmanın, leş yemenin normal görüldüğü ve kötülüğün her türlüşününün işlendiği bir

---

⁷⁶ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2003, s.277

⁷⁷ Diyanet İlmî Dergi, *Peygamberimiz Hz Muhammed(s.a.v) özel sayı*, “*Hz. Peygamber’in İnsan İlişkilerine Verdiği Önem*”, Salih Karacabey, Ankara, 2003, s.99-100.

topluluktan geldik. İçimizde güçlü olanlar zayıfları ezer, hakkını yerdi. Sonra Allah bize bir peygamber gönderdi. ...O; bizi, sadece Allah'a ibadet etmeye çağırđı. ...doğru söylemeyi, emanete ve hakka riayet etmeyi, akraba ve komşu haklarını gözetip onlara iyi davranmayı, ...haramdan, cana kıymaktan, insanları öldürmekten, hırsızlıktan sakınmayı öğütledi. Zinadan, yalan söylemekten, yetim çocukların mallarını yemekten ve namuslu kadınlara zina isnadıyla iftira etmekten bizleri sakındırdı.”⁷⁸

Bu ifadelerde de, Hz. Peygamber'in sosyal ilişkilerde vahyin yüksek değerlerinden kaynaklanan tutumları açık bir şekilde ortaya koyup, insanlara bunları öğreterek, nasıl bir değişim gerçekleştirdiğini görmekteyiz.

---

⁷⁸ Diyanet İlmi Dergi, *Peygamberimiz Hz Muhammed(s.a.v) özel sayı*, “Hz. Peygamber'in İnsan İlişkilerine Verdiği Önem”, Salih Karacabey, Ankara 2003.s.99-100.

SONUÇ

Mekki surelerde Hoşgörü adlı çalışmamızda, hoşgörü kelimesinin içini doğru bir şekilde doldurmaya çalışarak, hoşgörünün Mekki surelerdeki yerini ayetlerden yola çıkarak ve Hz. Peygamber'in modelliğinde incelemeye çalıştık.

Bireyler arasında karşılıklı anlayışa dayanan, sağlıklı bir toplumsal yaşantı için gerekli olan bir tutum olan hoşgörünün temelinde yüksek ahlaki değerler vardır. Bu değerler vahyin Mekke döneminden itibaren Kur'an'da vurgulanmış ve Hz. Peygamber'in eylemleriyle somutlaşmıştır.

Kur'an'ın pek çok ayetinde insanların bireysel ve toplumsal yaşamlarında takınması gereken doğru tavırlar belirtilmektedir. Ayetlerde doğruluk, adalet, iyilik, itidal, ihsan, yumuşak huyluluk, merhamet, sabır, cömertlik gibi yüksek ahlaki nitelikler teşvik edilmiş, bu niteliklere sahip olanlar övülmüş ve müjdelenmiştir. Mekke döneminde ise sosyal ve ahlaki dengesi bozulmuş olan Mekke halkının olumsuz niteliklerinin yerine bu niteliklere sahip bireylerin yetişmesi amaçlanmıştır.

Hoşgörü ise bu tutumlar arasında Kur'an'da somut olarak, doğrudan değil; genel olarak var olmaktadır. Kur'an, Mekki surelerinde insandan beklenen yüksek ahlaki değerlere dayalı tutum ve davranışlardan biri olarak hoşgörüyü de içine alan temel hakları ön planda tutmaktadır. Dolayısıyla çalışmada, Kur'an ile ilgili konulu bir çalışma yapıldığından, doğrudan görülmeyen bir konu üzerinde spekülasyon yapmaktan kaçınılmıştır.

Kur'an'ın Mekki bölümünde de hoşgörüyü destekleyen değerler belirtilmekle birlikte, hoşgörü tutumu farklılıkların birlikteliğiyle var olduğundan bu dönemin ana rengi olarak görünmemektedir. Bu dönemde Allah-insan ilişkisinde hoşgörünün

varlığı Mekki surelerden açıkça anlaşıldığı halde, insan-insan ilişkisinde Hz. Peygamberin insanlara karşı tutumlarında tek taraflı olarak var olmaktadır. Kur'ani değerleri eylem haline getirerek insanlara model olan Hz. Peygamber'in bu dönemde inşa etmeye başladığı toplumda hoşgörü anlayışı yerleşmeye başlamıştır; fakat bu dönemde öncelikli olarak tevhid, ahiret ve risalet anlayışı yerleştirilmeye çalışıldığından bu ve benzeri değerler açık olarak görmek kolay değildir. Bununla birlikte yeni toplumun inşasında bu ana ilkeler tesis edilirken de, belirgin bir tutum olarak hoşgörü, Mekki surelerde iyilik, doğruluk, merhamet, sabır vb. değerlerin desteğiyle ve Hz. Peygamber' in eylemlerinde yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1994.
- AKDEMİR, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004
- ASLAN, Ömer, *Kur'an ve Hoşgörü*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2005.
- ATEŞ, Toktamış, *Hoşgörü ve Uzlaşma*, Ümit Yayınları, Ankara, 1997.
- BATUHAN, Hüseyin, *Batıda Tolerans Fikrinin Gelişmesi*, Anıl Yayınevi, İstanbul, 1959.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 1989.
- ÇELİK, İbrahim, *Kur'an Işığında Hoşgörü ve Şiddet*, Bursa, 2001,
- DERVEZE, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989, II,
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1993
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, *Kur'an-ı Kerim Meali*, haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara, 2006.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 1982.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, 1999.
- EYÜBOĞLU , İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995.
- GÖLCÜK, Prof. Dr. Şerafeddin *Kur'an ve Mekke*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, trc. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yay., tsz.
- el-ISFAHANİ, Rağıp, *Müfredat Elfazi'l-Kur'an*, çev. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, tsz.,
- İBN HİŞAM, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2003.
- el-KATTAN, Menna Halil, *Kur'an İlimleri*, trc. Arif Erkan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- KILIÇ, Recep, *'Dini Anlamak Üzerine'*, Ötüken Yay., İstanbul, 2004.
- es-SAİDİ, Abdülmüteal, *Edebi Mesaj Kur'an*, trc. Hüseyin Elmalı, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2006.
- NASR, Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitabiyat, Ankara, 2001.
- SALİH, Subhi, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, 7.baskı, Beyrut, 1972.
- SALİH, Subhi, *Kur'an İlimleri*, trc. Mehmet Said Şimşek, Hibaş Yayınları, tsz.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2003.
- es-SUYUTİ, *el-İtkan*, thk. Dr. Mustafa Dib el-Buğa, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1987.
- es-SUYUTİ, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987.
- TÜRK DİL KURUMU, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998.
- TUNCER, Faruk, *Kur'an Surelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Yayıncılık, İstanbul,2003.
- TÜRKİYE DİYANET VAKFI İslam Ansiklopedisi

YÜRÜŞEN, Melih, *Liberal Bir Değer Olarak Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, YKY, İstanbul 1996.

WATT, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.

YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Hakim Açıklamalı Meali*, Define Yayınları, 1998.

ez-ZEBİDİ, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Mısır, 1287.

ez-ZEBİDİ, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, trc. Kamil Miras, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ikinci baskı.

MAKALELER

Ahmet Yüksel Özemre, “*İslam, Hoşgörü ve Eşitlik*”, www.ozemre.com

İNTERNET SİTELERİ

www.babylon.com (Latin Dictionary)

ÖZET

EKİNCİ, İclal, Mekki Surelerde Hoşgörü, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.

Dr. Ahmet Nedim SERİNSU, s.

Araştırma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve önemi, amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmanın ilk bölümünde hoşgörü kelimesinin etimolojik analizi ve anlamı üzerinde durulmuş, hoşgörü ile eş anlamlı olduğu düşünülen bazı kelimelere yer verilmiş ve bu kelimelerle hoşgörü arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İlk bölümün sonunda hoşgörü ile eş anlamlı olarak bilinen kelimelerin arasında farklılıklar bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde Mekki-Medeni sure tanımları ve Mekki-Medeni surelerin özellikleri incelenerek Mekki sureler tasnif edilmiştir. Yapılan tasnif içerisinde hoşgörü ile ilgili kelimeler Mekki sureler bağlamında ortaya konularak, Mekke döneminde Hz. Peygamber'in hoşgörüsü ifade edilmiştir.

Sonuç kısmında ise Kur'an'ın Mekki surelerinde hoşgörünün somut bir şekilde yer almadığı; Mekki surelerde insandan beklenen yüksek ahlaki değerlere dayalı tutum ve davranışlardan biri olarak hoşgörüyü de içine alan temel hakların ön planda tutulduğu ortaya çıkarılmıştır.

SUMMARY

EKİNCİ, İclal, Hoşgörü in Meccan Sections of the Koran, Postgraduate Thesis, Advisor: Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU, pp.

The research is composed of introduction, two sections and the conclusion parts. In the introduction part, the information about the topic and importance of the research, its aim and method are given.

In the first section of the research, the etymological analysis and the meaning of the word ‘hoşgörü’ are emphasized, some other words which are considered to have the same meaning with ‘hoşgörü’ were given place and the relation between these words and ‘hoşgörü’ was tried to be deduced. At the end of the first part, the conclusion that there are differences between ‘hoşgörü’ and the words being considered to have the same meaning with ‘hoşgörü’, were reached.

In the second section of the research, examining the definitions of Meccan-Civil Section of the Koran and the features of Meccan- Civil Section of the Koran, Meccan Sections of the Koran were classified. In this classification, the words related to ‘tolerance’ were presented within the context of Meccan Sections of theKoran, the tolerance of Mohammed in Mecca period was expressed

Finally, in the conclusion part, the conclusion that the ‘hoşgörü’ did not concretely take place in Meccan Sections of the Koran, basic rights including tolerance which is one of the manners and attitudes expected from human beings that base on high ethical values were prioritized in Meccan Sections of theKoran.